

ANTROPOMORFNI OBESKI IZ LJUBLJANE

IVAN PUS

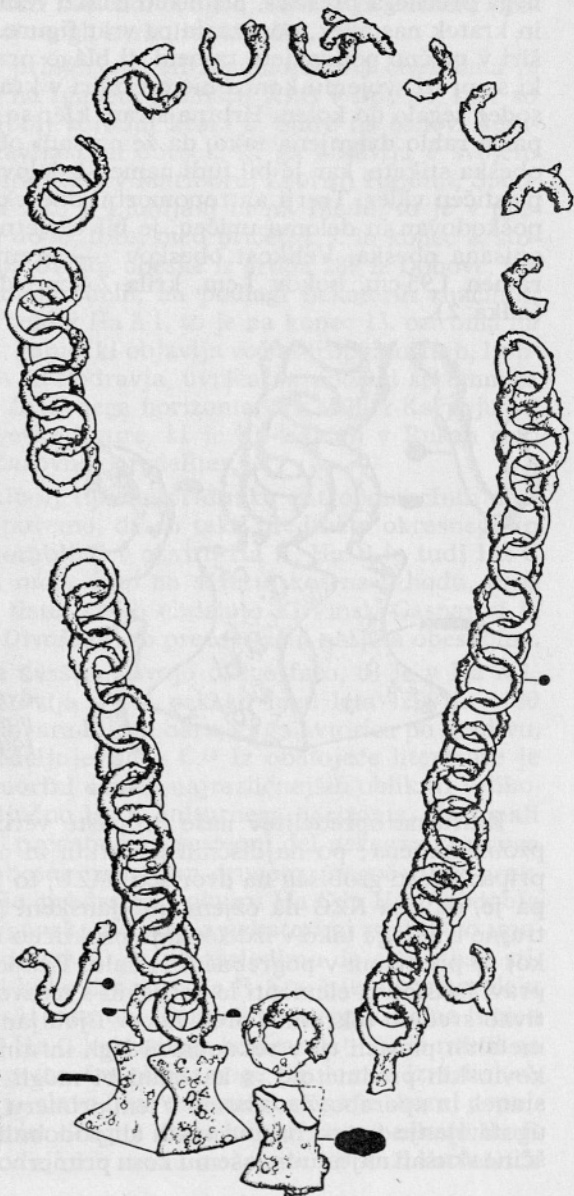
Mestni muzej, Ljubljana

V širšem ljubljanskem prostoru smo se do nedavna ponašali le z bogatimi najdbami s kolišč z Ljubljanskega barja, katere uvrščamo med najstarejše kulturno gradivo s tega področja. Življenje se je na koliščih pričelo nekje ob koncu mlajše kamene dobe, na začetku 2. tisočletja pr. n. š., trajalo pa je globoko v bronasto dobo. Nekateri znaki kažejo celo, da so kolišča naseljena še v starejši železni dobi.¹ Mlajših arheoloških ostalin pa, razen skromnejših slučajnih najdb, nismo poznali vse do odkritja žganega grobišča kulture žarnih grobišč (KŽG) leta 1948 na dvorišču Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU) v Ljubljani. Bogato grobišče s 323 žganimi grobovi, je ostalo dolgo skrito, čeprav leži v centru mesta, na prostoru, kjer so v dolgem časovnem obdobju od antike pa do danes, skoraj vsak dan kopali, planirali in gradili. Ljubljana je s prazgodovinskim gradivom, odkritim na dvorišču SAZU in njegovi okolici veliko pridobila, saj se je manjkajoča kontinuiteta življenja na njenem ožjem področju med kulturo Ljubljanskega barja in antično Emono skoraj v celoti zapolnila. Žarno grobišče z dvorišča SAZU je namreč dalo obilico arheološkega gradiva, ki nas popelje od konca bronaste dobe iz konca 2. tisočletja pr. n. š. prek starejše in mlajše železne dobe vse do prihoda Rimljanov v naše kraje.

Med obilico najdenega prazgodovinskega gradiva z dvorišča SAZU, katerega dobršen del je že objavljen,² zbuja posebno pozornost nenavadna bronasta verižica z antropomorfnimi obeski in več ohranjenimi nastavki, ki kažejo, da je bilo takih ali podobnih obeskov še več, bili pa so s prekopom groba uničeni (slika 1, 2).

Verižica z njenimi členi je ležala v premetanih plasteh med rimskim kulturnim gradivom. Sprijeta je bila v večjo grudo, v kateri je bilo poleg sežganih človeških kosti nanjo sprijetega še dosti peska in zemlje. Po ostankih človeških kosti ugotavljamo, da predstavlja verižica s svojimi sestavnimi deli prav gotovo del inventarja uničenega žganega groba. Zahvaljujoč skrbni roki konservatorjev je verižica dobila, vsaj približno, svojo nekdanjo obliko in dimenzije, čeprav je gotovo, da so bili posamezni členi verige, kot njeni sestavni deli ob vsaj dvakratnem prekopavanju močno prizadeti, tako da pravega izgleda tega edinstvenega predmeta ne bo mogoče nikoli v celoti predočiti.

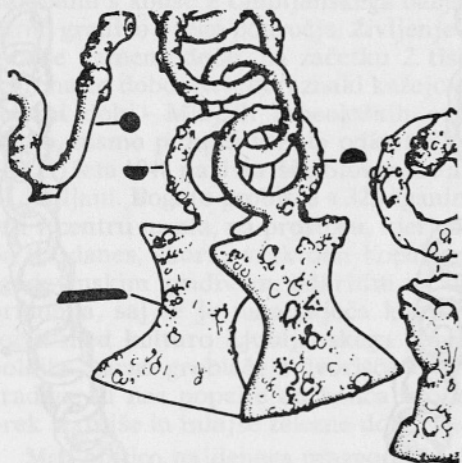
Verižico sestavlja sedemintrideset okroglih obročkov vdetih eden v drugega v obliki verige. Obročki so okroglega prečnega preseka debeline 2 do 3 mm s premerom do 17 mm. Obročkov je bilo še znatno več, kar slutimo po številnih ohranjenih fragmentih, ki pričajo, da je bila verižica več kot 40 cm dolga. K njej spadajo še: dva okrogla obročka z ostankom nastavka za obesek, dva ploščata obročka polkrožnega prečnega preseka, ki predstavljata verjetno del uničenega

1 Bronasta verižica z antropomorfnimi obeski z dvorišča SAZU v Ljubljani. — Small bronze chain with anthropomorphic pendants from the SAZU courtyard (Slovene Academy) in Ljubljana

antropomorfnege obeska ter zvit fragment bronaste žice, ki ima tudi nastavek za obesek. Najbolj zanimiva sta vsekakor dva povsem ohranjena antropomorfna obeska, ki sta vdeta v isti člen verige. Obeska sta popolnoma enaka in sta bila gotovo vlita v en kalup (**slika 1**).

Obeska, ki predstavljata stilizirano žensko figuro, sestavlja: okrogel obroček, ki je bil vdeta v člen verige, predstavlja glavo lika. Iz tega obročka polkrožnega prečnega preseka, približno enake velikosti kot člen verige, izhaja tanek in kratek nastavek, ponazarja pa vrat figure. Vrat se pod pravima kotoma razširi v močno poudarjeni rameni, ti blágo prehajata v dokaj stisnjen pasni del, ki se proti svojemu koncu hitro razširi v kratko krilo in je po velikosti obeska sodeč segalo do kolen. Hrbtna stran, kjer se obeska stikata, je ravna, trebušna pa je rahlo dvignjena tako, da že en sam obesek daje plastični vtis. Če se pa obeska stikata, kar je bil tudi namen izdelovalca, dobita lika kot celota še bolj plastičen videz. Tretji antropomorfni obesek, ki je od nežlahtne patine močno poškodovan in deloma uničen, je bil verjetno enake oblike in velikosti kot že opisana obeska. Velikost obeskov — premeri: glavice 1,5 cm, vratu 0,5 cm, ramen 1,95 cm, bokov 1 cm, krila 2,4 cm, debelina do 0,15 cm, višina 4,1 cm (**slika 2**).

2 Antropomorfna obeska na verižici z dvorišča SAZU v Ljubljani — *Anthropomorphic pendants on the chain found in the SAZU courtyard in Ljubljana (1 : 1)*

Kulturna opredelitev naše bronaste verižice in njenih sestavnih delov ni problematična; po najdiščnih podatkih in ostalih elementih ugotavljamo, da pripada času grobišča na dvorišču SAZU, to je kulturi žarnih grobišč. Poznano pa je, da ima KŽG na ožjem ljubljanskem prostoru izredno močne in dolgotrajne tradicije tako v izdelovanju praktično uporabnih in okrasnih predmetov, kot in predvsem v pogrebnem ritualu. Tradicije so bile tako trdne, da so novi, pravi halštatski elementi le počasi in s težavo prodirali v razmeroma konservativno sredino takratnih prebivalcev Ljubljane.³ Verižica je bila najdena v premetanih plasteh tj. v sekundarni legi, in nimamo najdb (keramike ali drugih kovinskih predmetov), s katerimi bi mogli natančneje določiti tudi njen nastanek in uporabo. Zato bomo v tem primeru prisiljeni nasloniti se na tipološko ugotavljanje ter na osnovi takih ali podobnih najdb iz bližnje in daljnje sosesčine skušali najti tudi našemu kosu primerno časovno mesto.

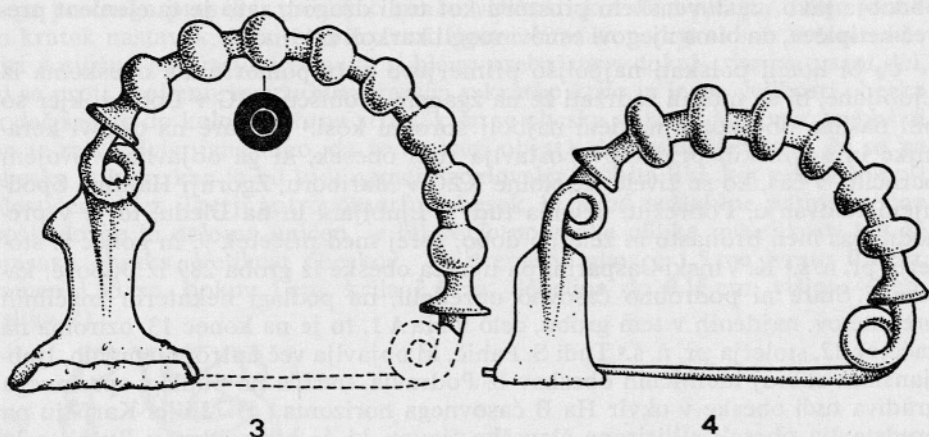
Iz obstoječe literature je razvidno, da verižice, take kot je naša, na jugovzhodnem predalpskem prostoru v okviru Ha B časovnega horizonta skoraj ni najti. Poudariti pa moramo, da so obročki, tudi takih velikosti, kot so členi naše verižice, kot sestavni deli kakršnihkoli okrasnih predmetov prisotni skoraj povsod in za ta čas ne predstavljajo posebnosti. Verižice najrazličnejših oblik in velikosti pa zelo pogosto zasledimo v materialni kulturi Ha C in Ha D obdobja tako na slovenskem prostoru kot tudi drugod, zato je ta element preveč netipičen, da bi na njegovi osnovi mogli karkoli zaključiti.

Če bi hoteli poiskati najboljšo primerjavo antropomorfnima obeskom iz Ljubljane, bi se morali zadržati že na žganem grobišču KŽG v Dobovi, kjer so bili našima obeskom najdeni najbolj sorodni kosi.⁴ F. Starè na osnovi keramike in kovinskih pridatkov postavlja tudi obesek, ki ga objavlja v svojem poročilu, v čas, ko so živele naselbine KŽG v Mariboru, Zgornji Hajdini, Spodnjem Radvanju, Pobrežju, deloma tudi v Ljubljani in na Bledu, to je v predhodni čas med bronasto in železno dobo, torej med pričetek 9. in konec 8. stoletja pr. n. š.⁵ K. Vinski-Gasparini pa uvršča obeske iz groba 289 iz Dobove, katere F. Starè ni podrobno časovno opredelil, na podlagi nekaterih značilnih predmetov, najdenih v tem grobu, celó v Ha A 1, to je na konec 13. oziroma na začetek 12. stoletja pr. n. š.⁶ Tudi S. Pahič, ki objavlja več antropomorfnih, ljubljanskim skoraj identičnih obeskov iz Podravja, uvršča na podlagi spremnega gradiva tudi obeske v okvir Ha B časovnega horizonta.⁷ H. Müller-Karpeju pa predstavlja obesek stilizirane človeške figure, ki je bil najden v Rušah celó tipičen kos za natančnejšo, Ha B 2 časovno opredelitev.⁸

Ko smo že bežno pregledali najbolj tipične primerke antropomorfnih obeskov iz slovenskega ozemlja, naj povemo, da so take predmete okrasnega in seveda tudi magičnega značaja uporabljali v okviru Ha A, Ha B in tudi Ha C časovnega okvira tudi izven naših meja tako na severu, kot na vzhodu, jugu in zahodu. Tu naj omenimo le še tiste, ki jih obdeluje K. Vinski-Gasparini iz Brodske Varoši, Pričca in Bingula-Divoša, ki so precej slični našima obeskom.

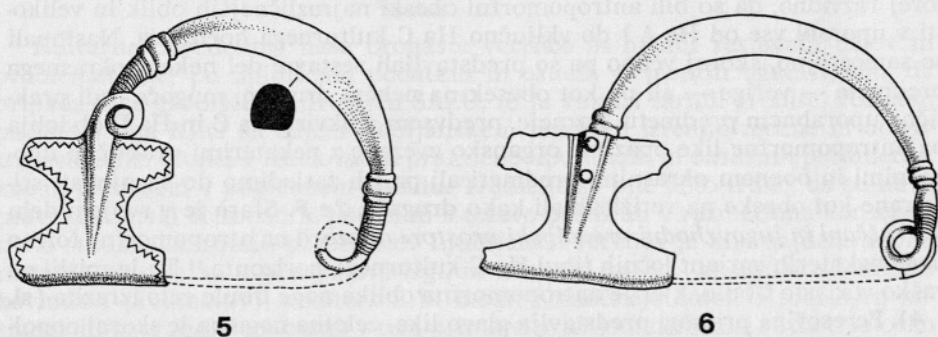
Vse navedene kose brez izjeme uvršča v svojo drugo fazo, to je v Ha A 1, kar absolutno pomeni, da jih postavlja v čas nekako med leta 1200 in 1100 pr. n. š.⁹ Izjema je le obesek iz Vukovara-Lijeva bara, ki ga avtorica po gradivu, najdenem skupaj z obeskom opredeljuje v Ha C.¹⁰ Iz obstoječe literature je torej razvidno, da so bili antropomorfnih obeski najrazličnejših oblik in velikosti v uporabi vse od Ha A 1 do vključno Ha C kulturnega horizonta. Nastopali so samostojno, skoraj vedno pa so predstavljali sestavni del nekega okrasnega predmeta — verige — ali pa kot obesek na nekem drugem, mogoče tudi praktično uporabnem predmetu. Pozneje, predvsem v okviru Ha C in Ha D obdobja pa antropomorfne like opazimo organsko zvezane z nekaterimi praktično uporabnimi in obenem okrasnimi predmeti ali pa jih zasledimo do skrajnosti stilizirane kot obeske na verižicah ali kako drugače. Že F. Starè je v svojem delu »*Etruščani in jugovzhodni predalpski prostor*« opozoril na atropomorfnó formo noge nekaterih variant ločnih fibul Ha C kulturnega horizonta.¹¹ Tu je mislil na vaško vozlasto fibulo, kjer je antropomorfná oblika noge fibule zelo izrazita (**sl. 3, 4**). Peresovina pri nogi predstavlja glavo lika, celotna noga pa je skoraj popolnoma enaka našima pa tudi nekaterim drugim antropomorfnim obeskom Ha B obdobja, le da je pri nogi fibule spodnji rob zavihan navzgor ter služi kot ležišče

igle. Take noge fibul imenuje Starè »noge fibul v obliki beotskega ščita«, S. Gabrovec pa »noge fibul v obliki ramen«. Zdi se mi, da je Gabrovčev izraz strokovno popolnejši in bolj sprejemljiv, saj že sam izraz daje slutiti, da imamo pri taki obliki noge fibule oprava s sicer stilizirano, vendar človeku podobno obliko. Antropomorfno obliko noge fibule zasledimo tudi pri nekaterih dru-

3,4 Vozlasti fibuli z antropomorfno nogo iz Podzemlja in dvorišča SAZU v Ljubljani. — *Knotted fibulae with anthropomorphic catchplate from Podzemelj and the SAZU courtyard in Ljubljana*

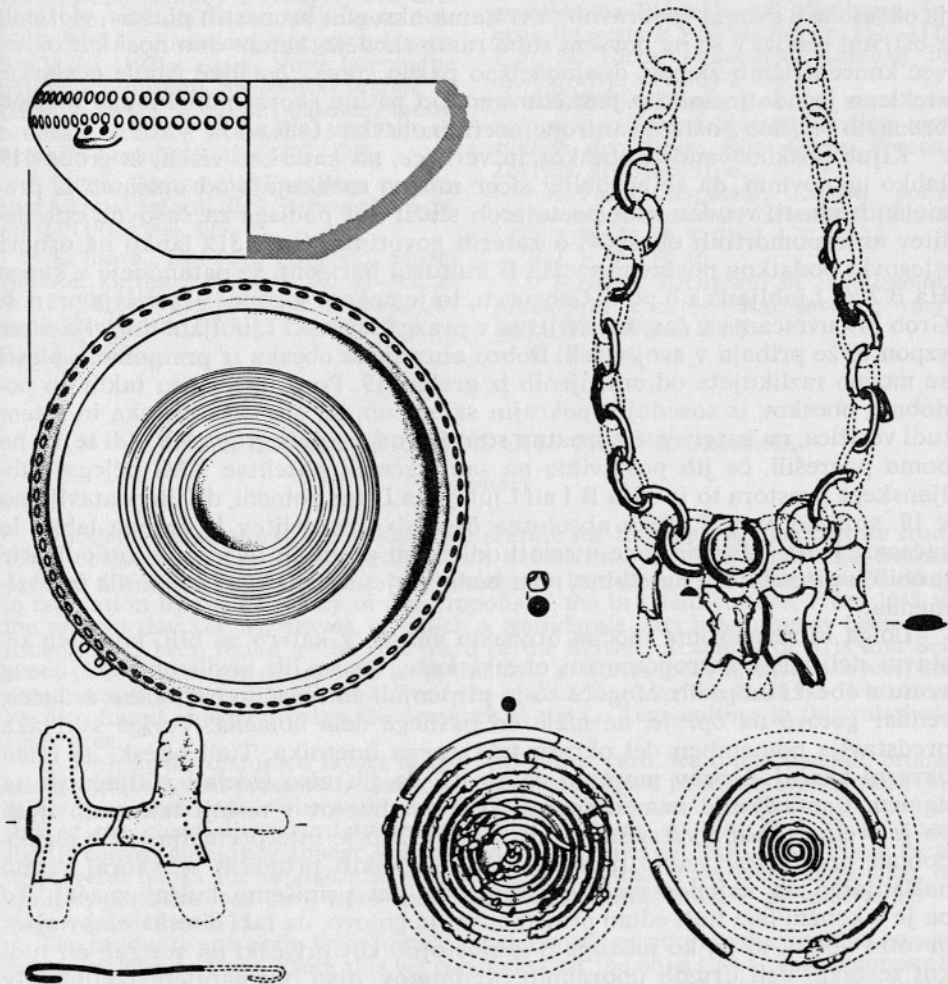
gih variantah fibul Ha C in Ha D kulturnega obdobja tako npr. pri dvozankasti ločni fibuli z visoko pravokotno nogo s polkrožnimi izrezi (sl. 5, 6), od katerih imajo nekatere celó vrezan okras, ki naj bi ponazarjal oblačilo. Močno stilizirano človeško figuro bi mogoče lahko videli celó na dvozankastih ločnih fibulah z nižjo pravokotno nogo. Če gremo v skrajnost, bi lahko celó verjeli, da imajo vse dvozankaste fibule antropomorfno nogo, tudi one s trikotno. Zanka pri nogi sama po sebi nima kakšnega izrazitega praktičnega pomena, pač pa je

5, 6 Ločni fibuli z antropomorfno nogo iz Glasinca. — *Arc fibulae with anthropomorphic catchplate from Glasinac*

bolj simetričen okras; po drugi strani pa naj bi ponazarjala glavo človeškega lika. Zaradi stanjšanja loka v peresovino pri nogi je fibula sicer nekoliko pridobila na prožnosti, veliko pa je izgubila na svoji trdnosti, saj je bila s tem izpostavljena hitrejšim poškodbam in lomljivosti. Pogosto namreč najdemo take fibule, ki so bile zlomljene in nato popravljene prav pri peresju noge (slika 6). Zato z večjo gotovostjo prihajamo do prepričanja, da so zanke pri nogi bolj njen sestavni del kot pa funkcionalen člen samega predmeta.

Prave antropomorfne obeske, ki so bili združeni z nekim drugim predmetom (verigo) in predstavljajo kulturni in okrasni predmet, najdemo torej predvsem v Ha A in Ha B časovnem horizontu in predstavljajo priljubljen inventar

7 Inventar groba 319 z dvorišča SAZU v Ljubljani. — Contents of Grave 319 from the SAZU courtyard in Ljubljana

kulture žarnih grobišč. Človeške like združene v organsko celoto s fibulami pa v Ha C in Ha D obdobju, kot retencijo KŽG. V tem obdobju se uporaba do skrajnosti stiliziranih antropomorfnih likov, ki jih predstavljajo ulite ali iz bronaste pločevine izrezane trikotne ploščice, ponovno sprosti. V vsej starejši in tudi mlajši železni dobi moremo najti nešteto takih obeskov, ki so bili z obročki pripeti na najrazličnejše dele različnih okrasnih in praktično uporabnih predmetov.¹²

Če se vrnemo k antropomorfni obeski, najdeni na dvorišču SAZU v Ljubljani, in skušamo najti oziroma ugotoviti njihovo časovno mesto, se moramo poslužiti še inventarja neobjavljenega groba 319, izkopanega leta 1974 na dvorišču SAZU v Ljubljani. Grob vsebuje: skodelo z uvihanim ustjem, ki je okrašena z dvema vodoravnima vrstama okroglih bronastih ploščic, vloženih z ostrimi robovi v še ne povsem suho rame skodele, katere dno nosi kot okras več koncentričnih žlebov, dvojnokrižno pasno spono, ostanke fibule očalarke, stekleno jagodo in močno poškodovano, od patine skoraj popolnoma uničeno bronasto verižico z ostanki antropomorfnih obeskov (**slika 7**).

Kljub poškodovanosti obeskov in verižice, na kateri so viseli, iz groba 319 lahko ugotovimo, da se po obliki sicer močno razlikujejo od opisanih iz premetanih plasti, vendar nam bo ta grob služil kot podlaga za časovno opredelitev antropomorfnih obeskov, o katerih govorimo. Grob 319 lahko na osnovi njegovih podatkov postavimo v Ha B kulturni horizont, še natančneje v konec Ha B 2 ali Ljubljana I b po S. Gabrovcu, to je nekam v konec 9. stoletja pr. n. š. Grob 319 uvrščamo v čas, ko življenje v prazgodovinski Ljubljani doživlja hiter vzpon in že prihaja v svoj višek. Dobro ohranjena obeska iz premetanih plasti se močno razlikujeta od omenjenih iz groba 319. Po primerjanju takih ali podobnih obeskov iz sosednjih pokrajin sklepamo, da sta naša obeska in s tem tudi verižica, na kateri visita, znatno starejša od tistih iz groba 319. Zdi se, da ne bomo pogrešili, če jih postavimo na sam začetek poselitve KŽG ožjega ljubljanskega prostora to je v Ha B 1 ali Ljubljana I, kar pomeni, da jih postavljamo v 10. stoletje pr. n. š. Taka absolutna časovna opredelitev je seveda lahko le začasna. Nova odkritja v ne v celoti odkritem grobišču in morebitno odkritje grobišču pripadajoče naselbine, nam bodo verjetno marsikaj dopolnila in spremenila.

Dolga in razmeroma močna bronasta veriga, v katero so bili, kot njen sestavni del, vdeti antropomorfnih obeski kaže, da so jih nosili obešene okrog vratu z obeski na prsih. Mogoče so jo pripenjali na oblačilo tudi kako drugače, vendar gotovo na oprsje, ne nižje od pasnega dela oblačila. Veriga kot taka predstavlja pomemben del okrasa takratnega imetnika. Tudi obeski so imeli okrasni značaj, čeprav moramo ugotoviti, da jih niso izdelali izključno v ta namen. Ugotavljanje namembnosti takih predmetov v nošnji takratnih ljudi pa je zvezano tudi z verskimi predstavami. Zato je interpretacija takih ali podobnih predmetov vedno problematična. V takih primerih se skoraj vedno naslanjamo na najenostavnejšo rešitev in jim pripišemo kulturni značaj. To pa je v končni fazi tudi edino pravilno, saj je gotovo, da taki obeski vsaj v svoji prvotni obliki, to je, ko nastopajo samostojno kot priveski na verigah ali tudi kot sestavni deli drugih uporabnih predmetov, niso bili narejeni izključno v okrasne namene. Trdimo lahko, da imajo globlji, kulturni pomen. Oblika obeskov daje predstavo ženske figure, kar naj bi predstavljalo tako potrebno in nujno

prirojeno potrebo po ohranitvi vrste in s tem zvezano plodnostjo. Razumljivo pa je tudi, da ne moremo izključiti misli, da obeski ponazarjajo utelešeno človeško obliko kakega božanstva, ki je zvezano z verskimi predstavami nosilcev KŽG. Verovanja, običaji in verski ter pogrebni obredi staroselcev pa so še tako slabo raziskani in zaviti v temo, da so možnosti za reševanje takih problemov res minimalne.

¹ J. Korošec, Oris predzgodovine Ljubljane, *Zgodovina Ljubljane* 1 (1955) 268.

² F. Starè, *Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani, Dela SAZU* 9 (1954). V. Starè, *Varstvo spomenikov* 8 (1960-61) 272, 273. I. Puš, *Zarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani, Razprave 1. razr. SAZU* 7/1 (1971); idem, *Nove latenoidne najdbe v Ljubljani, Arheološki vestnik* 17 (1966) 413—416. F. Leben, *Časovno mesto bronaste verižice z dvorišča SAZU, Arheološki vestnik* 19 (1968) 303—305.

³ I. Puš, Pomen ljubljanskega prostora v starejši železni dobi, *Arheološki vestnik* 24 (1973) 394, 395.

⁴ F. Starè, *Dobova, Posavski muzej Brežice, knjiga 2* (1975) T. 40: 11—13. F. Starè, *Ilirsko grobišče pri Dobovi, Arheološki vestnik* 2 (1951) 65, risba 6.

⁵ L. c., 68.

⁶ K. Vinski-Gasparini, Fibule u obliku violinskog gudala u Jugoslaviji. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, ser. 3, 8 (1974) 12.

⁷ S. Pahič, Nekaj najdb iz žganega grobišča na Pobrežju pri Mariboru, *Arheološki vestnik* 5 (1954) 262, op. 112—117, T. 8: 35. Idem, *Podbrežje, Katalogi in monografije* 6 (1972) T. 27: 8.

⁸ H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Röm.-Germ. Forsch. 22 (1959) 214, Abb. 51: 6.

⁹ K. Vinski-Gasparini, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj* (Zadar 1973) T. 56: 37, 38, T. 71: 2, 4, T. 86: 14.

¹⁰ L. c., T. 125: 10.

¹¹ F. Starè, *Etruščani in jugovzhodni predalpski prostor, Razprave 1. razr. SAZU* 9/3 (1975) 20 (208).

¹² *Ibidem*.

ANTHROPOMORPHIC PENDANTS FROM LJUBLJANA

Summary

Ljubljana is famous in archeological literature for the pile dwelling culture from the Ljubljansko barje (marshland), which dates from the late Stone and Bronze Ages of the 2nd millennium B. C., but during the last decades it has gained further in reputation by the discovery of a necropolis of the urn-field culture. From 1948 to the present day 323 urn graves, of which a considerable part have already been published,² have been found in the courtyard of the Slovene Academy of Arts and Sciences (SAZU). The graves, as well as prehistoric material from disturbed layers, are dated over a long period of time, from the end of Ha A to the final Ha D horizon. We also found objects proving the presence of the La Tène culture in this relatively small area.

In 1964, in the disturbed layers in the SAZU courtyard, we found a small, bronze chain with two well preserved, identical, anthropomorphic pendants which must certainly have been cast in the same mould. The pendants are threaded on to a single link of the chain, their straight reverse sides touching so that from their outer, lightly convex sides they appear 3-dimensional. On individual links of the chain there are several hooks for pendants so we may conclude that there were more such, or similar, pendants but they were destroyed when ground was — at least twice — dug over (picture 1, 2).

The pendants and chain were found in a secondary position with cremated human bones sticking to them. From this we conclude that the object as a whole represents the inventory of an urn grave which was destroyed so we have no accompanying material. Many similar anthropomorphic pendants have been found in the surroundings of Ljubljana and these have been dated within the Ha A, Ha B and some even

in the Ha C cultural horizon.³⁻¹⁰ Grave 319 from the SAZU courtyard, which has not yet been published but which contains a bronze chain and anthropomorphic pendants, different from the ones already described (**pic. 7**), should aid the dating of our pendants. On the basis of its contents we place grave 319 in the Ha B 2 horizon. The chain with two anthropomorphic pendants is certainly older than grave 319, so we have classified it with the oldest finds of the urnfield cemetery in Ljubljana, i. e. to Ha B 1 — Ljubljana I. a, or the 10th century B. C.

Besides pendants in anthropomorphic form our attention is drawn by several fibulas with double spring, especially the knotted Vače type,^{11, 12} and those with rectangular catchplate and two semicircular cutouts (**pictures 3-6**). The catchplates of these fibulae are almost identical to the anthropomorphic pendants, so there is almost no doubt that they are of the same type, only that the decorative and cultic nature of the pendants is transferred to a utilitarian decorative object — a fibula. If such double-spring fibulas have an anthropomorphic form, then it is not impossible that all fibulae of this type are anthropomorphic in shape, except that in fibulae with a low rectangular or triangular catchplate human figures are extremely stylised.

The chain with pendants was probably worn round the neck or otherwise fastened across the breast and thus was of ornamental as well as of cultic significance. The beliefs, customs and religious and burial rites of the indigenous inhabitant of the area, the representatives of the urnfield culture, have been so little investigated that at the present there are only very limited possibilities for a more precise interpretation of the pendants.